

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Культура юридичного мовлення»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 Право (право)

за темою № 5– «Риторичний інструментарій»

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 26.08. 2021р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
ХНУВС
Протокол від 25.08.2021р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін

Протокол від 26.08. 2021р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
ХНУВС (протокол від 25.08.2021р № 1)

Розробник:

професор кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії ХНУВС, канд.
філол. наук, доцент **Василенко В.А.**

Рецензент:

Доцент кафедри української мови Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка, кандидат філологічних наук, доцент
Герман В.В.

План лекції

1. Загальні ознаки мовної культури оратора: образність мови (поняття, зміст, роль, засоби створення образності), стиль мови.
2. Поняття й категорії техніки мовлення
3. Інтонаційно-виразні засоби мовлення. Логіко-інтонаційний аналіз промови. Мовні ноти.

Література:

Основна:

1. Василенко В. А. Академічна риторика : навч. посіб. для студ. гуманіт. ф-в вищ. навч. закл. Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка, Сум. філ. Харк. нац. ун-ту внутр. справ. Суми : Наталуха А. С., 2011. 275 с.
2. Гамова Г. І. Ораторське мистецтво : навч. Посібник. Національна академія держ. управління при Президентові України. Харківський регіональний ін-т держ. управління. Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2010. 172 с.
3. Давиденко В. В. Основи ораторського мистецтва та ділове спілкування сучасного спеціаліста : навч. посіб. (для студ. екон. та юрид. спец.). Міжрегіональна академія управління персоналом. Вінницький ін-т. Вінниця : О.Власюк, 2013. 167 с.
4. Дюмін О. З. Ділове спілкування. (Риторика та ораторське мистецтво) : практ. посіб. Міністерство освіти і науки України. Науково-методичний центр вищої освіти, Харківський держ. технічний ун-т радіоелектроніки. Х. : Видавництво ХТУРЕ, 2011. 146 с.
5. Куньч З. Й. Українська риторика: історія становлення і розвитку : навч. посіб. Нац. ун-т "Львів. політехніка". Л. : Вид-во Львів. політехніки, 2011. 248 с.
6. Мацько Л. І. Риторика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : Вища школа, 2013. 311 с.

Додаткова:

1. Неориторика в масовій комунікації: навч. посіб. К.: НТУУ «КПІ», 2010. 144 с.
2. Риторика: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2011. 131 с.
3. Сергійчук З. О. Риторика : навч. посіб. для дистанц. навч. Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини "Україна". Інститут дистанційного навчання. К. : Університет "Україна", 2011. 148 с.
4. Спанатій Л. С. Риторика : навч. посіб. для студ. ВНЗ. К. : Ін Юре, 2010. 143 с.

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

1. Загальні ознаки мовної культури оратора: образність мови (поняття, зміст, роль, засоби створення образності), стиль мови.

Оратор впливає на слухачів головним чином усним словом, ефективність цього впливу багато в чому залежить від культури мовлення. Пересічні, непереконаливі і бліді виступи не задовольняють слухача, а іноді викликають навіть обурення. Ще Цицерон – славетний оратор давнини – говорив: «Які б не були цікаві і багатозначні думки, вони ображають усе-таки вимогливий слух, якщо подаються в немистецькій формі».

Українська мова багата і могутня. Достатньою мірою їй притаманні різноманітні кольори і забарвлення, щоб при вмінні й бажанні, користуючись ними, можна було б художньо змалювати психологічні портрети, образи людей.

Термін «культура мовлення» має широке і вузьке смислове вживання.

У першому випадку означає вміння використовувати всі способи впливу на слухачів, які пов'язані з мовою і збігаються з поняттям «мовленнєва майстерність». У другому – це правильність, грамотність мовлення, тобто знання оратором загальноприйнятих норм (правил) літературної мови. Отже, культура мовлення означає наявність у промові вдало застосованих художніх форм і ораторських засобів, щоб зробити мову, за висловлюванням В.Г. Костомарова, «не лише правильною, але й виразною, чіткою, оригінальною і цікавою».

Насамперед слід перелічити деякі загальні ознаки мовленнєвої культури оратора.

Ясність. Аристотель у праці «Риторика» підкреслює, що ясність – головна позитивна якість промови. Ясність слова оратора означає, що воно має бути сприйняте абсолютно так, як його розуміє сам промовець. Краса й образність мови не завжди доречні: не можна, наприклад, хизуватися витонченістю стилу і вдаватися до яскравої образності, говорячи про результати медичного розтину трупа, де ясність мови потрібна всюди.

Умовою ясності є точність. Оратор завжди має добирати такі слова, за допомогою яких можна було б найточніше висловити думки і почуття. Л.М. Толстой вважав, що мистецтво говорити – вміння щоразу поставити виключно необхідне слово лише на потрібне місце.

Хто хоче оволодіти вмінням красномовства, повинен навчитися висловлюватися чітко. В дружній розмові вибору виразів можна, певна річ, приділити увагу не таку вже пильну, однак під час відповідального спілкування точність висловлювань відіграє вельми важливу роль.

Про рівень працівників розумової праці можна робити висновки на підставі того, наскільки точно вміють вони висловлюватись. Під час переговорів, що передують, наприклад, укладанню угоди, формулювання повинні бути винятково точні, бо в даному разі кожне слово має велике значення.

З часів стародавнього Риму існує професія, основне завдання якої – виражати і формулювати думки під час переговорів двох сторін. Це професія юриста, якому, між іншим, належить складати найрізноманітніші види законодавчих директив, угод, договорів тощо. Нефахівцям така точність часто здається зайвою. Проте мова, яку чуємо довкола й якою спілкуємося, нерідко відзначається неточністю, а найголовніше – часто дає підставу по-різному тлумачити виголошене. Отже, основна мета точного формулювання – виключити можливість неоднокового тлумачення змісту.

Один із військових діячів наприкінці минулого сторіччя сказав: «Військовий наказ має бути однозначним. Якщо у ньому припускається подвійне тлумачення, то він обов'язково буде виконаний неправильно». Наприклад, якщо рота дістала наказ розпочати наступ о 8 год. 30 хв, то можуть виникнути сумніви щодо того, коли саме повинна розпочатися дана військова операція: вранці чи ввечері. І це незважаючи на те, що розподіл доби на 24 години є загальноприйнятим. Висновок, що впливає звідси, є однозначним: висловлюватися треба точно.

Як навчитися точності висловлювання? Для того щоб володіти точністю висловлювання, найкращим засобом є справи з письмовими текстами та формулюваннями.

Візьміть проєкт угоди або договору і прочитайте його повільно й уважно, речення за реченням. При цьому намагайтеся визначити, як інакше можна витлумачити (можливо, й не на вашу користь) окремі слова й формулювання кожного речення. На полях нотуйте свої зауваження та варіанти ліпших формулювань. Звичайно, таку роботу не можна робити похапцем. Вона потребує забагато часу, оскільки до уваги мають бути взяті кожне слово і кожне речення.

Бажано заздалегідь підготуватися до дискусії чи обговорення договору. Така попередня підготовка полягає насамперед у знаходженні найдосконаліших варіантів формулювань, які ви могли б запропонувати, а також у пошуку й формулюванні аргументів на вашу користь. Якщо ви робите таку підготовку подумки, то зробіть письмові нотатки хоча б до тих фрагментів, де точність висловлювання набуває особливого значення.

Однак у деяких випадках промовець є зацікавленим у тому, щоб його висловлювання були неоднозначними. До цього часто змушують обставини, що склалися. Тоді оратор удається до абстрактного мислення, оскільки загальні висловлювання сприймаються слухачами по-різному, тобто неоднозначне, нерідко вводять їх в оману. Тому, добираючи слова, треба дбати про те, щоб ужите слово не несло в собі такого смислового навантаження.

Треба також зважати на те, що надто часте вживання абстрактних понять вимагає від аудиторії великого напруження, особливо, коли матеріал для неї новий і незнайомий. Надто стисла мова, повна абстрактно висловлених думок, може спричинитися до того, що слухачі втратять здатність стежити за викладом змісту. Існує межа швидкості, з якою мозок людини може сприймати й засвоювати нові поняття.

Якщо прагнемо розповісти слухачам про щось нове і досі для них невідоме, мусимо дати їм час для зрозуміння змісту того, про що йдеться. Допомогти їм у цьому можна, навівши конкретний приклад або перед абстрактним висловлюванням, або відразу ж після нього.

Відомо, що спостерігається велика різниця в запам'ятовуванні матеріалу залежно від його викладу. Абстрактно висловлене положення пам'ятаємо протягом вельми короткого часу. А практичний приклад, який його ілюструє зберігається в пам'яті значно довше. Дуже мало фахівців усвідомлюють і враховують це під час мовлення. Більшість промовців не можуть зрозуміти, що те, чим вони так добре володіють, що знають або вміють у результаті тривалої роботи чи навчання, для інших людей може бути просто невідомим. А якщо до того ж вони у своєму викладі зловживають абстрактними поняттями, то слухачі навряд їх зрозуміють.

Слід завжди враховувати значну відмінність, що існує між абстрактними і конкретними поняттями. Порівняймо кілька слів, що виражають конкретні поняття (лампа, стілець, кошик, гвинт, мати, молоток, олівець, книга), зі словами, що відбивають абстрактні поняття (правда, справедливість, краса, честь, демократія). Неважко уявити значення конкретних понять. А спробуйте зробити те ж саме з абстрактними поняттями. Не слід поспішати заявити: кожен з нас, мовляв, знає, що таке правда, справедливість і т. ін. Спробуйте визначити або, принаймні, пояснити зміст цих абстрактних понять і запишіть собі свої визначення, а коли прийде хтось з ваших приятелів, попросіть його пояснити вам, що він розуміє під словами «правда», «краса», «демократія». Ви переконаєтесь, наскільки неоднаково пояснюють абстрактні поняття різні люди.

Однією з найважливіших ознак досконалості мови є її простота. М. Горький з цього приводу говорив: «Треба, щоб мова була простою, ясною, точною – тоді вона красива і зрозуміла, тоді все, що ви скажете цією мовою, прозвучить сильно й ясно».

Простота допомагає слухачеві глибше проникнути в сутність явищ, краще запам'ятати почуте, керуватися ним у практичній діяльності.

Неодмінною умовою простоти мови є її зрозумілість, Дохідливість, відсутність пишномовних загальних фраз.

Один адвокат, бажаючи показати свою вченість, самовпевнено дав на суді таке визначення: «Бійка, панове присяжні засідателі, є такий стан, суб'єкт якого, виходячи за межі дозволеного, здійснює вторгнення у сферу об'єктивних прав особи, які охороняє держава, намагаючись порушити Цілість фізичних покривів цієї особи повторюваним порушенням таких прав. Якщо одного з цих елементів нема, то Ми не маємо юридичної підстави вбачати у взаємній колізії субстанцію бійки».

А.Ф. Коні у своїй промові висміює таке «плетіння словес». Що таке бійка, всім відомо, але якщо вже потрібно точно визначити дане поняття, то замість довгої формули захисника можна сказати, що бійка є такий стан, в якому одночасно кожен з її учасників завдає ударів і зазнає їх.¹

Дехто надто полюбляє уживати в розмові іншомовні слова, тим часом, як інші віддають перевагу словам рідної мови. Звичайно, в деяких випадках, наприклад, у розмові співробітників про виробничі справи, немає сенсу навмисно вишукувати слова й вирази рідної мови замість поширених і зрозумілих іншомовних термінів. Проте, якщо хтось починає в колі нефахівців зловживати іншомовними словами та професійними термінами (а таке часом трапляється серед фахівців, захоплених своєю сферою діяльності), співрозмовники його не завжди розуміють. Цій людині варто порадити стати на місце слухачів і уявити їх рівень знань у даній галузі.

Чим пояснити таку «любов» до вживання іншомовних слів та наукових термінів у розмові з нефахівцями? Очевидно, причина полягає в бажанні справити враження своєю «науковістю» на інших людей, їм можна дати пораду, перефразувавши прекрасне англійське прислів'я. У перекладі українською мовою воно звучить так: «Пиши для того, щоб висловитися, а не для того, щоб справити враження». Ще більше ця настанова стосується усної мови.

До речі, той, хто вживає іншомовні слова або професіоналізми, безумовно, повинен знати їх значення і правильну вимову. Великий подив і навіть обурення викликає частіше за все людина, яка користується іншомовними словами, не знаючи їх значення або правильної вимови.

Чіткою, точною робить мову її чистота. Прагнення до мовленнєвої чистоти, до смислової точності закладається у підвалинах культури. Мова постійно змінюється. В ній з'являються нові слова й мовні звороти, а старі відживають своє і зникають. Деякі нові слова швидко стають «модними». Але не всі вони прийнятні, бо не відповідають духові рідної мови. Спочатку такі нові слова надають мові більшої виразності, однак потім, поширюючись, перетворюються в банальність.

Засмічують мову так звані паразитичні слова і словосполучення: «значить», «звичайно», «власне», «власне кажучи», «от розумієте» та інші штампи, які слід нещадно вилучати, різні «мовні вихиляси», які належить викорінювати з мовленнєвої практики загалом, а з ораторської — особливо. А такі слова, як «пропісочити», «витинати номер», «шурувати», «змитися», «газувати» в сполученні з ім'ям людини ображають її гідність.

Коли дитина починає вчитися говорити, її словниковий запас щороку збільшується на певну кількість слів. Доросла людина має словниковий запас, яким володіє пасивно (пасивний словник), тобто знає значення слів, але не вживає їх.

Учені США в результаті досліджень установили, що серед 80 тис. слів, якими люди користувалися під час телефонних розмов, виявилось 2240 основних лексичних одиниць і 5 тис. різних інших слів. Отже, обсяг словникового запасу, яким людина користується активно, не дуже обширний. Натомість автори високохудожніх творів вживають приблизно 10 тис. слів. Мовознавці вважають, що запас слів, значення яких людина знає, в 5-6 разів перевищує її активний словник. А в деяких мовах загальна кількість слів набагато більша і становить 200-400 тис. слів. Звичайно, точну цифру назвати

неможливо, оскільки мова з огляду на різноманітність видів людської діяльності невинно змінюється і поповнюється новою лексикою.

Кожен з нас також має активний словник певного обсягу, а крім того, в декілька разів більший пасивний словник. У розмові вибираємо слова з запасу активно вживаних слів. Одні мають малий запас слів, інші — великий. Зрозуміло, що той, у чиєму розпорядженні більше слів, Може висловлюватися точніше, слова вибирати виразніші, описувати події барвистіше, ніж той, хто має бідніший словник.

Як розширити свій словниковий запас? По-перше, радимо більше читати книжок авторитетних авторів, по-друге, слухати лекції кваліфікованих промовців з метою збагачення свого словникового запасу. Крім того, якщо у вас є все гаразд з пам'яттю, треба або записувати вислови, яких ви досі не вживали, або підкреслювати їх у тексті Книги і частіше повторювати.

Поради щодо збагачення словникового запасу можуть виявитися неповними або навіть хибними, якщо, керуючись ними, людина в розмові почне вживати вислови лише з літературної мови. Ми справляли б дивне враження на оточення, якби в розмовній мові користувалися всім словниковим запасом художньої літератури.

Через те не досить знати, що існують два словники: словник активний і словник пасивний, оскільки активний словник містить у собі слова, якими користуються в літературній мові, і слова, що вживають в усній мові. В останньому випадку треба зважати на те, про яку усну мову йдеться — лекцію, дискусію, дружню розмову, бесіду людей у вузькому колі і т.ін.

Мовлення і вибір слів необхідно пристосовувати до обставин. Незвично й неввічливо, наприклад, якщо молода людина говорить на жаргоні своїх одноліток, спілкуючись з дорослими (причому останні не завжди її розуміють). Недоречно також, коли хтось під час дискусії або на зборах вживає різкі, а то навіть і грубі вирази, якими він звик користуватися в оточенні своїх приятелів.

Більшість людей може писати літературною мовою, але у розмові чомусь нею не користується. Можливо, тому, що вони, як правило, пристосовуються до того середовища, в якому перебувають.

На що звертати увагу, добираючи слова? Якщо ви прагнете навчитися говорити, то мусите приділяти увагу вибору слів. Ваша мова не тому така одноманітна, що складається з невеликої кількості постійно повторюваних слів, а тому, що деякі улюблені слова ви вживаєте надто часто. Говорячи, намагайтеся звертати увагу на ці часто вживані слова або попросіть когось із знайомих стежити за вашою мовою саме з цього погляду. Якщо у вас є можливість записувати свою мову на аудіоносій, після кількох прослухувань ви краще зрозумієте свої мовні вади, які можуть бути пов'язані чи то з недбалою вимовою, чи то з нечітким формулюванням речень, чи то з вибором слів.

Прослухування аудіозапису, безперечно, допоможе вам удосконалити вашу усну мову. Але не дуже на це покладайтеся. Імпровізована розмова або невідпрацьований виступ завжди мають певні хиби.

Якщо ви переконалися, що деякі слова вживаєте надто часто, намагайтеся позбутися такої небажаної звички. Ці слова можуть бути найрізноманітнішими – один повсякчас повторює «так би мовити», другий – «так точно», третій – «справді», четвертий – «чуєш» або «знаєш». Деякі з цих слів можна вилучити, не завдаючи жодної шкоди мовленню, а деякі замінити синонімічними словами або виразами.

З проблемою вибору слів пов'язана проблема вживання синонімів. Не дуже приємне враження справляє на читача мова літератора, який у двох чи трьох суміжних реченнях уживає те ж саме слово. Якщо це так необхідно, йому треба було б в одному з речень замінити це слово синонімом або використати іншу синтаксичну конструкцію. В буденній мові не обов'язково строго додержуватися даної вимоги. Для поліпшення вибору синонімів існують синонімічні словники.

Однією з ознак мовної культури оратора є правильність мови. Вона визначається її відповідністю до загальноприйнятих норм мови. Саме тому будь-яке порушення негайно викликає опір аудиторії, принижуючи престиж оратора і його виступу.

В ораторській промові вагомого значення набуває дотримання мовленнєвої норми в трьох напрямках: граматиці, слововживанні, вимові.

Граматичні норми належать як до синтаксису, тобто побудови речень і словосполучень, так і до морфології – правил зміни слів.

Правильність вимови під час виголошення промови оратором не менш важлива, ніж дотримання граматичних норм або правил слововживання.

Правильна постановка словесного наголосу – необхідна ознака грамотної мови.

Такими ознаками характеризується культура мовлення оратора. Не слід вважати, що за всіх життєвих обставин неодмінною умовою правильно висловити думку допоможе Універсальна сукупність ідей та способів дій. Мова – неосяжний океан з безліччю рифів і мілин, багато у чому невідомих течій і глибин. Загальної лоцманської карти цього океану ще не існує, хоча його вже поборознили численні Маршрути. Певна річ, треба знати їх, щоб якнайменше припускатися помилок у мовленні.

Образність мови: поняття, зміст, роль, засоби створення образності.

Образність мови. Не можна розмовляти з аудиторією тільки мовою абстрактних понять, узагальнень, законів, висновків, мовою цифр. Оратор має зацікавити, захопити слухачів ідеями, які він розкриває. І тут образність викладу необхідна. О.Потебня зазначав, що мова повинна бути не тільки ясною, простою, правильною, чистою, а й яскравою. Зобразити яскраву, образну картину перед слухачами – залишити вражаючий відбиток у їх свідомості, схвилювати їх.

Образ – це чудова форма ораторського мистецтва. Вона завжди використовувалась у промовах ораторів з трибуни суду.

У справі Віри Засулич, яка обвинувачувалась у замаху на вбивство петербурзького градоначальника генерала Трепова, викликаного беззаконним розпорядженням останнього висікти різками політичного ув'язненого Боголюбова, її захисник П.А. Александров образно змалював картину застосування в Росії різок: «Різка панувала скрізь: у школі, на мирському сході, вона була неодмінною приналежністю на конюшні поміщика, потім у казармах, у поліцейському управлінні. У зведеннях наших кримінальних, цивільних і військових законів різка мережила всі сторінки. Вона складала якийсь легкий мелодійний передзвін у загальному гучноголосому стугоні нагая, кия і шпіцрутенів».

Образність головним чином досягається за допомогою тропів і стилістичних фігур.

Троп – вживання слова або вислову у переносному, образному значенні. В основі тропа – зіставлення двох явищ, предметів, які близькі один одному за будь-якими ознаками. Народна мудрість говорить: «Без солодкого не відчуєш гіркого, без потворного не будеш мати уявлення про прекрасне».

Існують такі види тропів: порівняння, епітет, метафора, алегорія, іронія, гіпербола, уособлення тощо.

Порівняння. Це – зіставлення одного предмета з іншим з метою більш яскравої й наочної характеристики одного з них. Наприклад, говорячи про необхідність удосконалення всієї системи освіти і про те, як важливо молодих людей навчити творчо мислити, підготувати їх до життя, можна навести образне висловлювання, яке використовує порівняння: «Ще стародавні говорили, що учень — це не посудина, яку необхідно наповнити, а факел, який необхідно запалити».

Порівняння відіграють дуже важливу роль при описах, вони допомагають уявити об'єкт розмови.

Епітет – (від грец. «додаток») образно визначає річ, людину чи дію, підкреслюючи найбільш характерну чи вражаючу якість. «Чи слід молодиці світити грішним волоссям проти Божого сонця?» (І. Нечуй-Левицький).

Метафора – (від грец. перенесення) заміна прямого найменування предмета образним. Метафора є тим же порівнянням, однак у порівнянні схожість указується прямо, а у метафори домислюється. Юність можна порівняти з весною життя. Метафора за своєю суттю є скороченим порівнянням, в якому пропущений сам об'єкт порівняння. Наприклад: чаша терпіння, у чужу душу не влізеш, випити гірку чашу та ін.

Алегорія (іносказання) – зображення абстрактного поняття чи явища через конкретний образ. Наприклад: хитрість Інакомовно показують у вигляді лисиці; мир — у вигляді голуба. Відома всім алегорія кохання — серце; алегоричне зображення зміни війни на мир – «І перероблять мечі свої на лемехи, а списи свої на серпи». Тартюф — алегорія лицемірства, Дон Кіхот – алегорія лицарства і т. п.

Уособлення – надання неживим речам або природним явищам людських рис: лисичка-сестричка, вовчик-братик, Дядько-ведмідь, тощо. Уособлення, дуже характерне для фольклору з його міфопоетичною свідомістю, використовується також літераторами: «Реве та стогне Дніпр широкий ...» (Т.Шевченко).

Гіпербола (від грец. «перебільшування») – навмисне художнє перебільшення сили, значення, розміру явища, Що зображується. Наприклад: «Мало який птах долетить До середини Дніпра» (М.Гоголь). Гіперболи часто вживаються в політичній полеміці та пропаганді тощо.

Літота (від грец. «простота») – образний вислів, який Полягає у зменшуванні величини, значення явища, яке зображується. Наприклад: Від Ніжина до Києва рукою подати. Оратори нерідко використовують засоби з народної мудрості: «хлопчик з палець», «хатинка на курячих ніжках». Літота – протилежний до гіперболи троп.

Виразність і дієвість мови оратора багато в чому залежить від побудови фрази, її конструктивних особливостей. Стилiстично значущі типи цих побудов (побудови фрази) називаються фігурами (лат. – образ, вид). До стилістичних фігур належать: інверсія, антитеза, градація, анафора та інші спеціальні синтаксичні прийоми.

Інверсія (від лат. «перестановка») – незвичний, нехарактерний для даної національної мови порядок розташування слів. Використовується з метою привернути увагу слухача. Наприклад: Пити за перемогу не годиться завчасно, то прикмета погана (Н.Рибак).

Анафора (від грец. «винесення вгору») – лексико-синтаксичне повторення слів і словосполучень на початку прозаїчних речень (у віршах відповідно — рядків). Блискучий зразок її знаходимо у промові Цицерона проти Катиліни, де за її допомогою змальовується ця злочинна людина: «Хто отруйник на всю Італію, хто гладіатор, хто розбійник?» І далі називає Катиліну вбивцею, підроблювачем заповітів, обманщиком, гультьєм, марнотратцем, розпусником. Дванадцять разів повторюється у цьому реченні питальний займенник «хто» – анафора, що виділяє кожен вид злочинності Катиліни, надає всій структурі гостроти.

Антитеза (від грец. «протиставлення») – зворот промови, в якому для посилення виразності протиставлені поняття, думки, образи, стани, риси характеру діючих осіб. Наприклад: Ні Богові свічка, ні чортові кочерга. Перемелеться лихо – добро буде. Антитезою часто прикрашав свої промови Цицерон. Так, звинувачуючи Верреса, він передбачив, що захисник підсудного Гортензій протиставить йому такий аргумент, як ім'я славного полководця. «Тепер, – каже Цицерон, – захисники Верреса можуть заявити: «Хай Веррес злідий, хай святотатець, хай перший негідник і злочинець, але він добрий і вдалий полководець і його треба зберегти на важкий час для республіки», тобто злочинствам Верреса протиставити його військові здібності як основний аргумент проти обвинувачувального натиску Цицерона.

Градація (від лат. «поступовість») – стилістичний прийом, що дає змогу відтворити вчинки, думки, почуття, або події в розвитку. Багатоступеневу градацію знаходимо в промові Цицерона «На захист Секста Росція з Амерії»: «У місті народжується розкіш, з розкоші неминуче виростає жадібність, з жадібності проривається зухвалість, потім виникають всі злочини і лиходійства». Ця градація складається з чотирьох ступенів. Зміст першого ступеня міститься в другому, зміст першого і другого – у третьому, зміст всіх трьох створює четвертий – найвищий і найсильніший ступінь. У п'ятій вершині знаходимо градації, що містять відповідні стадії судових процедур, наприклад: «Його повідомили про цю справу. Негайно, як належало, за його наказом названих людей схопили, привели в Лілібей, повідомили господаря, відбувся суд, їх засудили». Тут градація створюється за логічним значенням сказаного, що є стрункою цілістю.

Усі подані вище тропи і фігури в основному базуються на прагненні оратора чітко й ясно передати думку та емоцію.

Тропи та стилістичні фігури є лише частиною засобів, які використовуються для досягнення художності та виразності мовлення.

Які ж художні, естетичні елементи роблять мову яскравою, образною? Ефективними художньо-естетичними елементами ораторської мови насамперед є багатство фольклору, народної розмовної мови. Аристотель зазначав: «Добре приховує своє мистецтво той, хто складає свою промову з виразів, які взяті з буденної мови».

Народні порівняння – це фразеологічні сполучення, в яких на основі спільних ознак зіставляються люди, явища, речі, предмети з метою створити яскраві уявлення або викликати відповідну емоційну реакцію.

Використання народних прислів'їв і приказок робить промову яскравою і переконливою.

Але якщо зловживати прислів'ями та афоризмами, вони, зрештою, швидко набридають і роблять мову нудною й одноманітною.

Оратор у процесі підготовки до виголошення промови використовує крилаті вислови, образи художньої літератури.

Однак художні засоби повинні застосовуватися лише такою мірою, якою вони необхідні для глибокого розуміння основних науково-теоретичних положень змісту промови.

Шаблони, штампи притупляють образність мови, Це влучність і щирість. Тому уникати штамів, оберігати мову від шаблонів – одне з першочергових завдань оратора.

Стиль мови

Наука про стилі ораторського мистецтва виникла у Давній Греції. Горгія, який першим почав прикрашати свої промови, вважають творцем стилістичних прикрас прози. Подальший розвиток науки про стиль ораторської мови належить Тразімаху, Аристотелеві і його учневі Теофрасту. У третій книзі «Риторики» Аристотель розглядає проблеми ораторського стилю, зокрема питання про його значення. Він вчив: «Не повинно вислизати від нашої уваги, що для кожного роду мови придатний особливий стиль, не

один і той же стиль у мові письмовій і промові під час дискусій, у промові політичній і у промові судовій».

Античні теоретики розуміли ораторський стиль як сукупність засобів і прийомів, що їх використовує оратор під час складання і виголошення промови. Сюди відносили добір слів, їх розміщення і зв'язок, з'єднування виразів, період, ритм, словесні фігури, фігури думки.

Як визначають стиль наші сучасники? Під стилем (від лат. – стрижень для письма) розуміють спосіб використання мови, заснований на виборі з різноманітних мовленнєвих запасів тих засобів, які найкращим чином забезпечують спілкування між людьми в даних умовах.

З цієї характеристики стилю випливає висновок: існують об'єктивна (яка залежить від стану мови) і суб'єктивна (яка залежить від того, хто говорить) сторони стилю. Тому правомірно говорити про мовленнєві стилі (об'єктивна сторона) і стиль індивідуальної промови (суб'єктивна сторона).

Розпізнають такі стилі: розмовно-побутовий (розмовний); офіційно-діловий; науковий; ораторсько-публіцистичний; літературно-художній. Кожний з них характеризується «набором» певних мовленнєвих засобів, які і складають його особливості.

Розмовно-побутовий стиль «обслуговує» сферу повсякденних неофіційних стосунків людей. Йому притаманні діалогічність, невимущеність і емоційність спілкування, стихійність, знижуваність мовленнєвих засобів.

Офіційно-діловий стиль пронизаний ідеєю «зобов'язаності». Висловлювання точні, однозначні, вираження індивідуальних особливостей мовця максимально приглушене. Цей стиль притаманний текстам різних державних актів, законів, документів. Лексика таких текстів переважно емоційно нейтральна, як би стандартна, нерідко спеціальна, термінологічна (позивач, відповідач, покарання, за рахунок засобів фонду соціального забезпечення і т.п.). В лекції можуть зустрічатися слова і звороти офіційно-ділового стилю, але виступ у цілому не може будуватися на використанні подібних мовленнєвих засобів. Зловживання ними породжує «канцелярит».

Сферу дослідницької діяльності «обслуговує» науковий стиль. Він відображає характер наукового мислення: логічність, абстрагованість, узагальненість, точність, пошук причинно-наслідкових зв'язків. Наукові тексти багаті на терміни.

Ораторсько-публіцистичний стиль вельми неоднорідний, бо різні цілі спілкування оратора зі слухачами. Головні його риси: інформаційність, агітаційно-пропагандистська спрямованість, виразність у сполученні з «публіцистичним стандартом» (внести гідний вклад, стати на трудову вахту тощо).

Літературно-художній стиль найбільш багатий мовленнєвими ресурсами, багатоплановий і різноманітний.

Що ж характерно для ораторської промови у стилістичному плані? Насамперед, ораторська промова — промова Усна. Вся її побудова, усі мовленнєві засоби, всі виразні можливості мови повинні бути підпорядковані

цілям безпосереднього спілкування зі слухачами. Публічному виступу повинні бути притаманні всі кращі якості усної промови: інтонаційна виразність, гнучкий синтаксис, безпосередність переживання думки, єдність слова і жесту, живе відчуття співрозмовника і контакт з ним.

Стилістична своєрідність ораторської промови визначається вдалим сполученням різних мовленнєвих засобів.

Основна ідея, яку треба засвоїти, – стильові принципи та системи не є чимось мертвим і застиглим. Вони функціональні: залежно від свого завдання оратор може використати принципи одного чи іншого стилю, або й скомбінувати їх у своєму тексті. Так само він може уникати певної стилістики, якщо вона небажана.

Стиль лекцій, публічного виступу – це завжди пошук, проба, творчість. Недарма кажуть: стиль – це людина.

Отже, проблеми мови і стилю публічної промови достатньо складні й багатогранні, а мовленнєві навички й уміння складають важливу частину ораторської майстерності.

Гарний оратор завжди прагне до установаження не тільки інтелектуальних, моральних, ідейних контактів з аудиторією, але й контактів словесних.

2. Поняття й категорії техніки мовлення

Будь-який виступ оратора, розрахований на переконання аудиторії, має містити в собі оригінальну ідею, достатню, аргументацію, яскравий стиль, оптимальне емоційне забарвлення та досконалу техніку мовлення. Під технікою мовлення розуміється вміння оратора володіти голосом, інтонувати виступ та управляти аудиторією.

Якість і ефективність публічного виступу фахівця-юриста, дієвість його промови залежать від багатьох чинників, насамперед від змістовності, аргументованості, логічної чіткості, культури мовлення. Неабияке значення має і культура звучання мови.

Приступаючи до вивчення проблем техніки мовлення, звернемося до головної мети спрямованих на це зусиль: навчитися говорити так, щоб оратора не можна було не зрозуміти. Звісна річ, це стосується не сто відсотків і техніки мовлення, бо тут простежується одна закономірність: неправильно взятий тон спотворює думку, аудиторія може зрозуміти її у перекрученому вигляді. Отже, техніка публічного виступу повністю підпорядковується думці, змісту виступу; опанування технікою мовлення, таким чином, не можна звести до механічного оволодіння голосом або іншими суто «технічними» навичками оратора. Саме думка, яку прагне висловити оратор, спричиняє дію мовного апарата. Тому опанування технікою мовлення потрібно підкорити вмінню мислити вголос, тобто говорити розмірковуючи.

Техніка мовлення – невід'ємна частина мистецтва звучної мови, ораторського мистецтва. І коли йдеться про Неї, зважають не тільки на «техніцизм», «віртуозність», а й на технічні навички, без яких ораторського мистецтва не існує.

В понятті «техніка мовлення» відбиваються три відносно самостійні проблеми: володіння голосом, інтонування, Управління аудиторією. Що стосується останньої, то ми на ній зупинятися в повному обсязі не будемо, оскільки значну Частину прийомів управління аудиторією ми уже проаналізували попередньо: це дидактичні (композиційні), стилістичні (мовні), психологічні. В цій темі розглянемо лише інтонаційні. Зауважимо лише, що коли мова йде про управління аудиторією, то це означає, що, як писав Емерсон, «дійсне красномовство не має потреб ні в колокольному дзвоні, аби скликати народ, ні в поліції, аби підтримувати порядок. Оратор цього досягає вмінням проголошувати промову. Існує думка, що є три категорії ораторів: «Одних можна слухати, інших неможливо слухати, третіх не можна не слухати». В певній мірі це залежить від техніки мовлення, від нашого голосу, адже голос – це ми і наші думки. За невеликим виключенням, кожна людина має від природи голос, який може стати чітким, сильним і багатим відтінками. І все ж більшість людей часто ковтають окремі звуки, їх голос стає монотонним, невиразним.

Доведено, що на стосунки з іншими ніщо так не впливає, як враження від вашого голосу і нічим люди так не зневажають і ніщо не потребує такої постійної уваги, як голос. Це дуже важливо для професійної діяльності. Тому звернемо увагу на те, що молодіжний вік є критичним не тільки з точки зору формування інтелектуальних і професійних навичок, але й дуже важливий для придбання вміння володіти голосом, правильною вимовою, жестами, рухами тіла.

Техніка мовлення у вузькому сенсі складається з трьох аспектів: дикції, дихання, голосу (практично вони неподільні). Будова мовного апарата, властивості голосу людини, мовне дихання, артикуляція звуків, дикція, логічна пауза і логічний наголос, інтонація, мовні ноти, гігієна голосу оратора, особливості виступу перед великими і малими аудиторіями – це основні поняття, що вивчаються У техніці мовлення.

Дикція у перекладі означає «вимова» (лат. – вимовляти; – вимова), а під бездоганною дикцією вважається правильна, чітка вимова кожного голосного і приголосного звуків окремо, а також слів і речень в цілому. Виразна вимова для оратора є обов'язковою, бо її недосконалість заважає сприйняттю та розумінню сутності «озвученої» промови.

Робота над диханням складається з того, щоб правильним способом знайти найбільш прийнятний, здоровий такт дихання, який сприяє подоланню технічних мовних вад, що трапляються у промовців.

Найскладнішою є робота над голосом, так звана постановка голосу, під якою розуміється найповніший і всебічний розвиток голосових даних, таких, як збільшення обсягу діапазону голосу, розвиток сили, звучності, гнучкості голосу. Спеціальні вправи допоможуть позбутися очевидних голосових вад (гугнявість, горловий звук тощо). Голос має деякі ознаки: силу звуку, висоту тону і тембр. Всі ці якості голосу неважко відшукати в будь-якій промові, що виголошується, їх наявність пояснюється самою природою, будовою і функцією мовного апарата людини.

Але в публічному виступі звучність голосу, його тембр, висота тону свідомо використовуються оратором як засоби мовної виразності, як засоби впливу на слухачів. Тому оратор звертає увагу не тільки на фізіологічні, але й на психологічні основи зміни звучності мови, висоти і забарвлення голосу. Що ж може бути психологічним фундаментом переконливого, виразного, вільного та природного мовлення? До нього можна віднести впевненість у собі. Чітке розуміння мети промови, вільне володіння матеріалом (знання предмета розмови) завжди викликають піднесеність, особливий емоційний стан – все це теж впливає на звучність голосу, надає йому певного забарвлення.

Зміна сили і тембру голосу, висоти його звучання дозволяють говорити про гнучкість голосу. Гнучкий голос легко сприймається, не стомлює аудиторію, справляє враження приємності, задоволення у слухачів.

Але як досягти майстерності у використанні голосу? Аби тільки створити якусь ілюзію звучності, гнучкості голосу, деякі оратори вдаються до всіляких голосових фігур, що складають неприємну умовність квазізвучного мовлення. Треба шукати дійсно музичну звучність голосу. Голос — озвучене дихання. А це означає, що красивий голос Можна поставити, виконуючи спеціальні вправи. Навчання правильній вимові і звучанню голосу є не що інше, як набуття певних навичок, а це потребує щоденних вправ, а також постійних зусиль, які спрямовані на очищення мови взагалі і на підвищення загальної культури людини.

Невід'ємну частину досконалої техніки мовлення складає ясність промови. Чіткі дикція, вимова можливі лише ³а наявності здорового мовного фізіологічного апарата і його Нормального функціонування.

Голосовий апарат складається з чотирьох частин: дихальних органів, вібраторів, резонаторів і артикуляторів. Дихальні органи – це легені, мускулатура, що втягує повітря в легені, й інші м'язи, що виштовхують повітря з легень. Вібратори – це голосові звуки. Коли вони зіщулені, повітряний потік, що йде із легень, заставляє їх швидко вібрувати, породжуючи коливання. Резонатори включають гортань порожнини рота й носа. Вони посилюють звук, що виникає завдяки дії голосових зв'язок. Зміни форми і об'єму порожнини рота забезпечують чіткість кожного звука або дають резонанс. Артикулятори (язик, губи, зуби, нижня щелепа, м'яке піднебіння) створюють із звуків склади і слова.

Перелічені частини голосового апарата беруть участь у створенні п'яти елементів голосу: а) звучності; б) темпу; в) висоти; г) тембру; д) дикції (артикуляції). Звучність голосу дає оратору можливість донести промову всій аудиторії; зміни темпу підкреслюють важливі й менш значимі проблеми; тембр відіграє важливу роль не тільки як загальне забарвлення звуку, але й здатність голосу варіювати в залежності від почуттів, які передає оратор; висота дозволяє розширити спектр голосових модуляцій, значно різноманітнити й забарвити голосову виразність; дикція, правильна вимова дає високу мовну культуру: неправильна вимова в 100 % дає негативний результат промови, зменшує можливість зрозуміти оратора взагалі.

Вимова може бути нормальною (чітка, виразна) або в ній може бути ціла низка відхилень від норми. Ці відхилення можуть бути результатом: 1) неправильної структури мовного апарата; 2) хибного користування тією чи іншою частиною мовного апарата при нормальній його будові; 3) специфічного складу окремих ділянок нервової системи.

Вадами структури мовного апарата можуть бути, наприклад, неправильне стуляння щелеп або дефект прикусу тощо. Ці хиби призводять до неправильної вимови багатьох звуків, проте їх можна ліквідувати. Треба, по-перше, звернутися до спеціаліста (наприклад, фоніатора), по-друге, виконувати специфічні вправи. Головне – треба знати, Щ^о відсутність у оратора вад мовного апарата ще не вказує на те, що він підготовлений до ораторської діяльності. Навіть досвідченим ораторам слід невинно працювати над голосом, розвивати і тренувати його.

Є певні вимоги до голосу оратора, вони зводяться до конкретних основних голосових якостей. Цими якостями є:

- 1) сила голосу – рівень гучності й волі звучання;
- 2) діапазон – зміна висотного звучання від найнижчих до найвищих звуків, тонів; поняття «діапазон» включає в себе об'єм, сукупність всіх звуків різної висоти, доступних людському голосу. Складовою частиною цього поняття є – «регістр» – частина звукоряду, ряд сусідніх звуків, об'єднаних тембром. Існує три реєстри: високий, середній, нижній. Яскравою є мова, коли оратор володіє широким діапазоном – у трьох реєстрах.
- 3) рухомість, гнучкість – швидка зміна за силою, тембром і темпом;
- 4) польотність – здатність голосу заповнювати весь простір того приміщення, в якому він звучить, що дає можливість почути оратора в будь-якій точці приміщення;
- 5) благозвучність – приємність.

Сила, об'ємність, звучність голосу залежить не тільки і не стільки від ступеня напруги м'язів гортані й голосових зв'язок, скільки від правильного, активного мовного дихання, від вміння користуватися резонаторами.

3.Інтонаційно-виразні засоби мовлення

Висока мовна і голосова техніка дозволяє оратору правильно інтонувати промову. Під інтонацією слід розуміти ритміко-мелодійну побудову промови, яка передає її смисл і почуття за допомогою висоти тону, сили звуку, темпу мови і тембру голосу. За допомогою тонального забарвлення слів складаються протилежні за змістом речення: чи то піднесено-урочисті, чи то доброзичливі, чи то наказові, чи то грубі, чи то зневажливі і т. ін. Поза інтонацією немає ані побутового, ані художнього, ані наукового слова.

Інтонувана мова діє також емоційно. Юрист промовляє не неупередженим голосом, а вступає у спір, запевняє, хвилюється, радіє тощо, тобто передає внутрішній сенс слів, виявляє своє ставлення до предмета виступу. Інтонування мови підкреслює також перехід від однієї думки до іншої, від питання до питання, від проблеми до проблеми.

Емоційно забарвлені інтонації передають слухачам різноманітні почуття оратора. Крім голосу, техніку характеризують темп і ритм мовлення.

Темп мовлення — це швидкість, з якою оратор вимовляє слова, речення, весь текст у цілому. Він залежить від індивідуальних особливостей промовця, його темпераменту, від теми та змісту промови, а також від умов, за яких виголошується промова, та особливостей аудиторії. Тому, звісна річ, одна й та ж промова повинна бути викладена різним темпом в аудиторіях, що відрізняються за рівнем освіти статі, віку, професії і т. ін.

Ритм промови має за основне зміну певних частин промови за довжиною звучання, а також чергування мови, що звучить, та пауз. Розрізняють декілька типів пауз залежно від того, за якої причини і з якою метою переривається виголошення промови. Фізіологічні паузи викликані необхідністю вдихнути повітря. Як правило, вони збігаються з іншими паузами — граматичними, логічними і психологічними.

Граматичні паузи — це засіб граматичного упорядкування тексту. Логічні паузи пов'язані зі змістом, логікою промови. За їх допомогою оратор здійснює роздрібнювання потоку слів на змістовні частини. Це нібито поділ або поєднання слів у мовні такти. Мовний такт — відрізок фрази, цілісний за значенням, об'єднаний інтонаційно і відокремлений з обох боків паузами. Зауважимо ще раз: логічна точність і виразність мови досягається постановкою логічних наголосів. Логічний наголос — підкреслена вимова етапних речень у промові (тези, висновки), а також найзначніших слів і словосполучень у фразах.

Щоб набути навичок логічно виразного звучання мови, необхідно спочатку навчитися розбивати фрази на мовні такти, швидко визначаючи в них основне за змістом. Тут можна скористатися порадою К.С. Станіславського: «Беріть частіше книжку, олівець, читайте і розмічайте прочитане за мовними тактами... Розмічування мовних тактів і читання по них необхідні тому, що вони змушують аналізувати фрази і доходити до їх суті. Без цього не скажеш правильно фрази.

Звичка говорити по тактах зробить вашу мову не тільки стрункою за формою, зрозумілою за передачею, але й глибокою за змістом».

Щоб розмітити логічно наголошені слова і вислови, необхідно в першу чергу вибрати зі всієї фрази одне найважливіше слово і виділити його наголосом. Потім треба зробити те ж саме з менш важливими словами, але з такими, які теж необхідно виділити. Неголовні, другорядні слова особливо наголосом не виділяються. Зрозуміло, що існує цілий комплекс наголосів: сильних, середніх, слабких — їх розподіляють залежно від змісту промови та її мети.

Які ж прийоми техніки мовлення допоможуть підкреслити, підсилити звучання логічно наголошених слів і фраз? З-поміж таких прийомів відрізняють: зміну сили або регістру звучання голосу, уповільнення темпу мови і паузи. Завдяки цьому промова стає рельєфною, передає слухачам ставлення оратора до окремих фрагментів і положень у виступі як до

найважливіших. Більше того, це впливає на формування у слухачів їх ставлення до проблем, яких оратор торкається у промові.

Крім згаданих прийомів (варіація сили звучання голосу, логічних наголосів, що залежать від ступеня важливості предмета розмови, різноманітності темпу, що відтіняє значимість окремих думок), виразності звучання мови надає зміна висоти тону. (Зверніть увагу: логічну побудову тексту не можна ототожнювати з логічністю промови, тобто послідовністю, несуперечністю, аргументованістю, доведеністю).

Призначення психологічної паузи – емоційна інтерпретація тексту, розкриття психологічного навантаження думки. Така пауза пов'язана з підтекстом промови, її сутність є зрозумілішою, якщо порівняти її з паузою логічною: «В той час, як логічна пауза механічно формує такти, цілі фрази і саме цим допомагає виявити їх сенс, психологічна пауза дає життя цій думці, фразі і тексту, намагаючись передати їх підтексти. Якщо без логічної паузи мова безграмотна, то без психологічної вона нежиттєздатна. Логічна пауза пасивна, формальна, недійова; психологічна, – безперечно, завжди активна, багата внутрішнім змістом. Логічна пауза слугує розуму, психологічна – почуттю.

Крім голосу, інтонації, певне значення для промовця має його міміка і жести.

Вираз обличчя оратора, його поза і жести – додатковий засіб виразності. Публічна мова — це результат складного Духовного і фізичного процесу. У мозку і у тілі людини виникає безперервний потік емоцій, почуттів, ідей, фізичні Рухи. Жести нерозривно пов'язані з ходом думок і зміною Почуттів оратора, їх ритмічний збіг з інтонацією, наголосом І Паузами допомагає зосередити увагу слухачів на тих чи інших важливих частинах виступу промовця, показати Його ставлення до висловлених положень та збудити у слухачів схоже ставлення. За умов правової реформи, формування правової держави це має неабияке значення.

Традиції вітчизняного ораторського мистецтва щодо жестів доволі суворі і вимагають стриманості. Згадаємо видатного оратора Феофана Прокоповича, професора риторики Києво-Могилянської академії. Його правила красномовства були першою спробою регламентувати публічні виступи. Серед інших правил стосовно техніки мовлення знаходимо такі: навіть при бурхливому темпераменті ораторові слід стримуватися від надмірної жестикуляції. Вона відвертає увагу, заважає слуханню, сприйняттю думки. Важко дати поради щодо застосування жестів. Тут виявляється індивідуальність кожного оратора, проте існують певні загальні вимоги. Жести не можна «запозичувати», вони повинні виражати темперамент, почуття самого оратора, відповідати особистості, думці виступу. Вони мають бути стриманими, економними, природними.

Міміка оратора відбиває його духовний стан. На обличчі оратора слухачі бачать і радість, і сум, і подив, і блаженство тощо. Байдуже обличчя промовця породжує байдужість і у слухачів.

Розглянувши основні поняття техніки мовлення, зауважимо, що її проблеми мають неабияке значення для юриста, як свідчать практика і багато висловлювань видатних фахівців, наприклад, думки з цього приводу досвідченого юриста П.С. Пороховщикова (П. Сергеїча).

Йому належить теза про те, що неправильно взятий тон може цілковито згубити промову або зіпсувати її окремі частини. Він наводить відповідні приклади з виступів юристів. Доречно процитувати один з них. «Тихенько й тихенько робота усередині комори продовжується... Ось уже диму стільки, що його назовні тягне; потягнулися струмки через віконні щілини на повітря, стали бродити над подвір'ям фабрики, потягнулися за вітром на сусідній двір» (з виступу С.О. Андреєвського у справі братів Келеш). Самі слова вказують і силу голосу, і тон, і міру часу. Як ви це прочитаєте? Так само, як і «Облога! Приступ! Злі хвилі, як вори, лізуть у вікна», як «Полтавський бій» чи як «Чи вибачиш мені ревниві мрії? » Не думаю, щоб вам це вдалося. А сучасним ораторам вдається.

Прочитайте наведені слова, подумайте хвилину і повторіть їх вголос: «Любов не тільки вірить, любов вірить сліпо, любов буде ошукуватися, коли вірити вже не можна».

А тепер здогадайтеся, як вимовлялися ці слова захисником у суді? Здогадатися неможливо, і я скажу вам: громовим голосом.

Прокурор нагадав присяжним останні слова пораненого юнака: «Що я йому зробив? За що він мене убив?» Він сказав це скоромовкою. Треба було сказати так, щоб присяжні почули того, хто вмирає.

Дійсно, справжня промова — це гармонія духовного стану оратора із зовнішнім проявом цього стану; в думці і серці мовця є певні міркування, певні почуття; якщо вони передаються точно і до того ж не тільки у словах, але й в усьому зовнішньому вигляді особи, що говорить, її голосі і рухах, людина промовляє як оратор.

П. Сергеїч запитує: яка промова краща, швидка чи повільна, тиха чи гучна? Жодна, бо бездоганними є тільки природна швидкість вимови, тобто така, яка збігається зі змістом промови, і природне напруження голосу. У нас у суді майже без винятку здебільшого сумні крайнощі; одні промовляють зі швидкістю тисяча слів за хвилину; інші болісно шукають їх або витягують із себе звуки з такими зусиллями, що здається їх душать за горло; ті мурмочуть, ці кричать. Оратор, що безперечно посідає перше місце в рядах сьогоднішнього зрілого покоління, промовляє, майже не змінюючи голосу і так швидко, що за ним важко простежити (схопити думку). Якщо прислухатися до сучасних промов, не можна не помітити в них дивовижну особливість. Істотні частини речень здебільшого промовляються незрозумілою скоромовкою або нерішучим мурмотанням, а всі слова, що засмічують мову, такі, як «за всяких умов загалом, а в даному випадку особливо; життя — це дорогоцінне благо людини; крадіжка — це таємне викрадення Рухомого майна» тощо — промовляються голосно, чітко.

Коли оратор виміряє час, кроки, кілометри, він повинен говорити чітко, не кваплячись і абсолютно неупереджено, хоч би вся суть справи і доля

підсудних залежала б від його слів. Остерігайтеся говорити «струмочком»: вода ллється, дзюрчить, лопотить і ковзає по мозку слухачів, не лишаючи сліду. Щоб запобігти стомливій одноманітності, треба скласти промову в такому порядку, щоб кожний перехід від одного розділу до іншого потребував зміни інтонації. І як зауважував А.Ф. Коні, «говорити слід чітко, голосно, не монотонно, по можливості виразно й просто. В інтонації має бути впевненість, переконаність, сила. Не повинно бути вчительського тону, бридкого й непотрібного».

Логіко-інтонаційний аналіз промови. Мовні ноти

Логіко-інтонаційна виразність мови полягає у вмінні оратора чітко, повно, без перекручень донести до слухачів зміст промови, її основної ідеї. Щоб цього досягти, необхідно заздалегідь, задовго до зустрічі з аудиторією провести логіко-інтонаційний аналіз промови. Мистецтво оратора заключається в тому, щоб знайти єдино необхідне розміщення єдино необхідних слів. Зазначається ряд правил, закономірностей усної мови — в розташуванні пауз і наголосів, в мелодії мови — в рухові голосу доверху або донизу при розвитку думки, при завершенні її.

Перш за все існують правила постанови логічного наголосу. Це такі, як:

1) правило другого місця. Логічний наголос частіше всього опиняється в кінці відрізка тексту, логічним центром якого він є (напр.: Висунення кандидатур не потребує повторного пропонування й продовжується, доки хто-небудь не внесе пропозиції про припинення);

2) логічний наголос падає на слово, яке стоїть не на звичному місці, тобто при порушенні звичайного порядку слів (напр.: «Люблю вітчизну я»);

3) правило нового поняття. Якщо в тексті називається вперше будь-який предмет, особа або нове явище, що мають значення для подальшого викладу, то слова, що означають цей предмет, особу або явище, виділяються логічним наголосом (яскравим прикладом може бути вірш «Дім, який збудував Джек. С. Маршака, в якому наголосом виділяється кожне нове поняття);

4) правило протиставлення. Якщо думка оратора побудована на явному або окритому протиставленні однієї особи, предмета, явища іншому, то наголос отримують саме ті слова, якими позначаються ці протиставлення (напр.: «Маленька штучка червінчик, а ціна велика»);

5) правило порівняння. Якщо думка, яка виражена у фразі, побудована на порівнянні, то логічним наголосом виділяються слова, позначення того, з чим порівнюється;

6) правило зіставлення. Протиставлення і порівняння — часткові випадки більш загального явища — зіставлення якихось предметів, понять, явищ, дій або за контрастом або за схожістю (подібністю). Але можливі зіставлення у чистому вигляді, без підлеглості, на рівних правах. В таких зіставленнях наголосом виділяються слова, що позначають предмети і явища, які зіставляються;

7) правило єдиного поняття. Якщо в тексті зустрічається група слів, які означають нерозривні елементи будь-якого одного поняття, предмета чи

образу, то в такому словосполученні, що складає єдиний мовний ланцюг, логічним наголосом виділяється лише останнє слово (напр.: «Виставка передового досвіду»); Що стосується інтонування за іншими позиціями в техніці мовлення, то можна зауважити наступне:

—не виділяються інтонаційно займенники (крім випадків, коли в них полягає основний смисл);

—слово, яке стоїть перед тим, яке необхідно посилити, випадає з наголосу;

—інтонуються всі розділові знаки. Причому різні розділові знаки мають різний темп і різну висоту тону (змінюється діапазон). Напр.: питальний знак потребує голосового підйому, окличний — навпаки — з пониженням тону на останньому складі слова, три крапки — зниження тону, темпу, постановки паузи і зміну тембру.

Правила темпоритму: темп скорочує або подовжує дії (прискорена або уповільнена мова). Прискорив темп — менше дав часу для дії і тим примусив себе діяти і говорити Швидше.

Наявність правил, закономірностей інтонування не означає, що існує раз і назавжди встановлений малюнок мелодії мови для визначення будь-якого розділового знака. Нескінченно різноманітними можуть бути інтонації при промовлянні однієї й тієї ж фрази. Обов'язковою умовою використання прийомів техніки мовлення може бути одне: інтонація повинна точно передавати думку, яку ви хочете висловити. При логіко-інтонаційному аналізі тексту промови вивчаються не можливі інтонаційні ходи самі по собі — треба йти до того кола думок, бачень, підтекстів, які необхідні для задуму оратора. Саме це і допомагає народженню необхідних інтонацій. Логіко-інтонаційний аналіз, таким чином, є творчим освоєнням тексту, в якому кожному епізоду притаманні певна тональність, певний темпоритм, певна температура почуттів.

Логіко-інтонаційний аналіз здійснюється за допомогою мовних нот. Мовні ноти — це графічне зображення голосової, інтонаційної мелодії промови.

Мовні ноти розвивають вміння використовувати різноманіття інтонацій. Як писав Б.Шоу, інтонації людини настільки безконечно різноманітні, неповторні, багаті, тонкі, до писемне мистецтво, не дивлячись на все граматичне опрацювання, не в змозі передати їх. Існує п'ятдесят способів сказати «так» і п'ятсот способів сказати «ні», але тільки один спосіб це написати. Точно так існують сотні способів інтонаційно виразити питальні знаки.

Високі і низькі тони, гучний і тихий голос, прискорення та уповільнення мови, зміна тембру потрібні оратору не для зовнішньої краси понад усе. Вони необхідні перш за все для ясної передачі думки. Навіть кожний з розділових знаків, що допомагають точно передавати, «малювати» думки, має свій тональний вираз. Аудиторія має почути в голосі оратора питання, оклик, коми, які не обривають, а розвивають думку, змушують

чекати її кінця; ясні, конкретні крапки завершують думку. Тільки за цієї умови промова стає зрозумілою й впливає на слухача.

Властивість людського голосу, здатність оратора в процесі виступу змінювати темп і ритм промови, тембр, звучність і тональність голосу у сукупності і надає різноманітності живим інтонаціям. Здебільшого публічні виступи залишаються у пам'яті слухачів не тому, що вони глибокі за змістом, але й тому, що в душу западає тон промови, коли є не тільки вагомі аргументи, але й переконливі відтінки голосу, необхідні інтонації і голосове забарвлення.

Якщо оратор не володіє технікою мови (голос його слабкий, дикція нечітка, інтонація невиразна, відсутні логічні наголоси), то сприйняття промови значно ускладнюється. Чим досконаліша ораторська майстерність промовця, чим вище рівень культури звучання мови, тим зрозумілішим, Доступнішим і дієвішим буде його виступ.